

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРИ РОЗГЛЯДІ УМИСНОГО ВБИВСТВА В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

*Церкунік Л. В.
студентка 5-го курсу юридичного факультету
ДВНЗ «УжНУ»*

Keywords: murder, murder in a state of extreme emotion, affect, systematic abuse, the sudden appearance of strong emotion.

The paper deals with the interpretation and application of the provisions of Article 116 of the Criminal Code of Ukraine, providing for criminal liability for murder in a state of nervous shock, the peculiarities of the interpretation and understanding of the concept of "heat of passion" and analyzed the specific application of the rules of qualification murder in state strong emotion in the competition rules. The concept of affect, described its forms and features, highlighted the presence of psychological component in determining the condition of strong emotion. Based on the theoretical material offered their opinions on the qualifications of murder in the state of nervous, stressed the need to expand the art. 116 of the Criminal Code of Ukraine.

В статті розглядаються питання тлумачення та застосування положень ст. 116 КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вбивство у стані сильного душевного хвилювання, визначено особливості тлумачення та розуміння поняття «сильне душевне хвилювання», а також проаналізовано специфіку застосування правил кваліфікації умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання при конкуренції норм. Досліджено поняття афекту, охарактеризовано його види та особливості, наголошено на присутності психологічно складової при визначенні стану сильного душевного хвилювання. На основі дослідженого теоретичного матеріалу запропоновано власні думки щодо кваліфікації убивства у стані сильного душевного

хвилювання, наголошено на необхідності розширення ст. 116 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: умисне вбивство, вбивство у стані сильного душевного хвилювання, афект, систематичне знуцання, раптове виникнення сильного душевного хвилювання.

Постановка проблеми. Конституція України (ст. 27) закріпила головне природне право кожної людини – право на життя [1, с. 9]. Життя є найбільш цінним із благ не лише для людини, а й для українського суспільства у цілому, тому захист життя людини гарантується Конституцією України, а за посягання на життя встановлена найбільш сувора відповідальність кримінальна.

За даними офіційної статистики, у цілому кількість посягань на життя людини, а також посягань на людину, які ставлять під загрозу її життя, невпинно зростає. Слід підкреслити, що зареєстровані вбивства не відображають реальної кількості цих злочинів, оскільки вбивства нерідко маскують під самогубства, а кількість потерпілих у справах про вбивства, як правило, статистикою не враховується: одна справа одиначне вбивство, інша, коли вбитими є кілька осіб.

Актуальності дослідження набуває у зв'язку з необхідністю осмисленням відповідних положень нового КК України перш за все з метою найбільш точного розуміння кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за посягання на життя, їх правильного застосування та подальшого вдосконалення.

Очевидним є те, що кримінально-правова характеристика умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, як інститут кримінального права, є не новим і містить достатню кількість теоретично-наукових напрацювань. Водночас окремі питання залишаються недостатньо дослідженими або до цього часу є дискусійними, внаслідок чого спостерігається неоднозначне тлумачення тих чи інших правових норм, і тому виникає необхідність їх поглибленого дослідження.

У теорії кримінального права на сьогодні, наприклад, не вирішені однозначно проблеми визначення таких понять, як «раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання», «систематичне знуцання».

Актуальність теми зумовлюється також потребами судової практики, оскільки у процесі вирішення кримінальних справ виникають певні труднощі щодо застосування кримінально-правових норм, загальних правил кваліфікації злочинів та спеціальних правил кваліфікації умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання при конкуренції норм. З прийняттям нового Кримінального кодексу України деякі питання залишились мало дослідженими та дискусійними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у наукове дослідження цього правового явища зробили такі вчені, як О.В. Авраменко, М.І. Бажанов, А.В. Байлов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.В. Бородін, В.М. Бурдін, О.В. Бурко, П.А. Воробей, В.К. Грищук, Н.О. Гуторова, М.І. Дубиніна, М.І. Загородник, Т.В. Кондрашова, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, М.В. Костицький, І.М. Крутов, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький,

В.І. Осадчий, Л.А. Остапенко, М.І. Панов, О.М. Попов, І.П. Портнов, О.І. Рарог, Л.А. Рогачевський, А.В. Савченко, Б.В. Сідоров, О.Д. Сітковська, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.І. Ткаченко, П.Л. Фріс, Т.Г. Шавгулідзе, Л.І. Шеховцева, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко та інших.

Однак, незважаючи на значний науковий інтерес, чимало питань, пов'язаних із поняттям, змістом та кримінально-правовим значенням стану сильного душевного хвилювання, продовжують залишатися спірними і не до кінця з'ясованими, інші вимагають додаткової аргументації, а деякі з них нового підходу до їх вирішення.

Метою дослідження є комплексна кримінально-правова характеристика складу злочину, передбаченого статтею 116 ККУ та формулювання на її основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства України і правозастосовчої діяльності. Об'єктом дослідження є умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, як самостійний кримінально-правовий інститут.

Методологічну основу дослідження складають сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Застосовано дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (системний, діалектичний, функціональний, аксіоматичний, історично-правовий) та спеціальні (порівняльно-правовий, логічний).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вбивство є одним із найбільш стародавніх злочинів у кримінальному праві. Виключно високий ступінь суспільної небезпеки цього діяння визначається тим, що воно посягає на найцінніше благо, яке не може бути поновленим чи відшкодованим на життя людини. Особливості конструкції складу вбивства зумовлюють необхідність ретельного вивчення питання, що слід розуміти під цим злочином у кримінальному законодавстві [10, с. 295].

Вперше в історії України Конституція 1996 року закріпила загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, гуманітарний вимір у здійсненні її влади. У статті 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Поряд з цим, у Конституції закріплено головне природне право кожної людини – право на життя. Стаття 27 Основного Закону України передбачає: «Кожна людина має невід'ємне право на життя...» [1, с. 9]. Положення про те, що кожна людина має право на життя, не є просто фразою. Зміст його можна розуміти приблизно так: людина ні перед ким не несе юридичних обов'язків у зв'язку із своїм народженням і нікому не повинна звітуватися про те, як вона розпорядилася дарованим їй життям. Право фізичного існування людини – це право природне і воно не залежить від наявності певного статусу особи в державі, воно є неподільним і не може відчужуватися. Саме тому право на життя в міжнародній практиці визнається як одне з фундаментальних прав (поряд з правом на здоров'я, честь, гідність, недоторканність) [9, с. 127].

Судову практику і теорію кримінального права цікавить не лише питання про те, з якого моменту слід вважати початок людського життя, але й те, до

якого моменту продовжувалось його життя, оскільки мертва людина також, як і така, що не народилась, не може бути об'єктом вбивства.

Досить спірним було до останнього часу питання про момент смерті людини. Більшість вчених вважає, що кінцевим моментом життя вважається біологічна смерть, тобто момент, коли внаслідок зупинки роботи серця припиняється постачання тканин організму киснем і настали незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи, а у корі головного мозку настає невідворотний розпад білкових тіл, внаслідок чого поновити життєдіяльність організму вже неможливо [8].

Стан сильного душевного хвилювання передбачений у привілейованих складах злочинів, що встановлюють відповідальність за вбивство (ст. 116 КК) та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 123 КК), в якості пом'якшуючих обставин. Для з'ясування сутності цих злочинів велике значення має точна характеристика віктимності потерпілого, який по суті своїми діями провокує вчинення злочину. Саме ця обставина і обумовлює виділення умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчинених в стані сильного душевного хвилювання в самостійні склади злочинів [11, с. 419].

За своєю природою афект буває фізіологічний і патологічний. Фізіологічний афект слід відрізнити від патологічного. Патологічний афект призводить до глибокого запаморочення свідомості, автоматичних безцільних чи небезпечних дій (нападам). Патологічний афект під час вчинення злочину, засвідчений судово-психіатричною експертизою, підтверджує наявність медичного критерію неосудності і у сукупності з юридичним критерієм, який встановлюється судом, є підставою для визнання особи неосудною, що, в свою чергу, виключає кримінальну відповідальність [5, с. 87]. При вчиненні діяння в стані фізіологічного афекту свідомість різко «звужується», але не «відключається» зовсім. Тому кримінальна відповідальність у таких випадках не виключається, але фізіологічний афект, якщо він був викликаний протиправною або аморальною поведінкою потерпілого, обов'язково враховується кримінальним законом або як обставина, що пом'якшує покарання, або як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочинного діяння [5, с. 94].

Стан сильного душевного хвилювання слід відмежовувати від обмеженої осудності. Обмежена осудність - - це нездатність особи під час вчинення злочину повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними через наявний у неї психічний розлад (ст. 20 КК). Отже, обмежена осудність викликається виключно психічними аномаліями суб'єкта, а підставою афекту є зовнішній подразник і психоемоційний стан людини.

На нашу думку, для кваліфікації злочину, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, слід встановлювати:

- об'єктивні обставини, які передували злочину, такі, як протиправне насильство, систематичне знущання або тяжка образа з боку потерпілої особи;
- окрім інших ознак складу злочину, наявність стану сильного душевного хвилювання винної особи під час вчинення злочину:

– взаємозв'язок злочину і поведінки потерпілого. Необхідно довести той факт, що саме поведінка потерпілого була приводом для відповідних дій стосовно до нього.

Відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілої особи, передбачена ст. 116 чинного Кримінального кодексу України. Закон визнає підставою для пом'якшення покарання за це вбивство особливий психічний стан суб'єкта злочину, який і охоплюється поняттям афекту. При цьому стан сильного душевного хвилювання, який переживає суб'єкт під час вчинення злочину, не може бути підставою для винесення оправдального вироку, а також підставою визнання особи неосудною, так як він (стан сильного душевного хвилювання) не відноситься до патологічного афекту, при якому правильна оцінка дійсності вже стає неможливою і здатність керувати своїми вчинками значною мірою вже втрачена [12, с. 136].

Стан афекту лише ускладнює, але не виключає взагалі самоконтролю, свідомої поведінки і можливості утриматися від того чи іншого бажання, викликаного афектованим станом психіки. Вважаємо, що неточною є думка, що в стані фізіологічного афекту людина взагалі не усвідомлює своїх дій, всього, що з нею і довкола неї відбувається, не може володіти собою і тому безвідповідальна за те, що робить. Відсутність можливості керувати своїми діями є ознакою патологічною і знаходиться поза межами фізіологічного афекту. У стані фізіологічного афекту особа відповідальна за свої дії.

За ст. 116 КК можна кваліфікувати умисне вбивство лише тоді, коли стан сильного душевного хвилювання раптово виник слідом за протизаконним насильством, систематичним знуцанням або тяжкою образою, і безпосередньо викликав рішення вбити, яке відразу ж і було приведено у виконання, або ж мав місце замах на вбивство. До того ж насильство повинно бути настільки значним, щоб викликати у винуватого стан сильного душевного хвилювання [9, с. 210].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Термін «вбивство», визначення якого дається у ч.1 ст. 115 КК, не відповідає за змістом і значенням складу злочину, передбаченому у ст. 119 КК «Вбивство через необережність». Юридична конструкція поняття вбивства припускає, що випадки необережного позбавлення життя іншої людини (ст. 119 КК) можна назвати заподіянням або спричиненням смерті через необережність. Саме тому, доцільно було б виключити із назв та диспозицій ст.ст. 116, 117, 118 КК слово «умисне», оскільки законодавець чітко визначив, що вбивством може бути лише умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині (ч. 1 ст. 115 КК).

Визнання можливості вчинення вбивства шляхом бездіяльності не дає критеріїв відмежування від залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК). Отже, гадається, вбивством, у кримінально-правовому розумінні, може визнаватися

лише активна протиправна поведінка, спрямована на заподіяння смерті іншій людині.

Стан сильного душевного хвилювання за своїм змістом значно ширше змісту поняття «фізіологічний афект», оскільки фізіологічний афект медико-психологічний термін.

Протизаконне насильство не завжди може бути кримінально протиправним. Згідно з роз'ясненнями постанов Пленуму Верховного суду України від 7 лютого 2003 р., насильство може бути як фізичним, так і психічним. Однак, не будь-яке психічне насильство є кримінально караним. Під психічним насильством слід розуміти дії, які виявляються у погрозі завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди.

Образа може бути визнана тяжкою за умови, якщо вона характеризується виключним цинізмом, приниженням честі і гідності людини чи виражена іншим способом, але фактично прирівнюється за своєю тяжкістю до психічного насильства. Визнання образи тяжкою у більшості випадків залежить від конкретної ситуації та індивідуальних (психологічних) особливостей винного у вбивстві,

Під систематичним знуцанням слід розуміти такі дії, які можуть бути визнані і насильством (як фізичним, так і психічним), і образою (у частині образи дією чи словом), але відрізняються від одномоментних протизаконного насильства та тяжкої образи тривалістю (повторюваністю) самих дій. Систематичне знуцання це повторюваність фізичного або психічного впливу не менше трьох разів, які викликають накопичення негативних емоцій у винного і, як наслідок, стан сильного душевного хвилювання.

Систематичне знуцання не завжди є кримінально-протиправною поведінкою. Якщо систематичне знуцання утворювала повторюваність фізичного насильства, то у таких випадках може мати місце кримінально-протиправна поведінка; якщо це сукупність психічного насильства чи тяжкої образи, то мова може йти взагалі про протиправність, а не про конкретну кримінально-правову.

У випадку, коли мали місце дві, а не три дії, що визнаються фізичним чи психічним насильством, а так само образою, то застосування ст. 116 КК можливе лише у разі, коли ці дії мали ознаки насильства або тяжкої образи. Якщо ж такі дії потерпілого не мали таких ознак, то дії винної особи слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 115 КК, а стан сильного душевного хвилювання враховувати, як обставину, яка пом'якшує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК).

Перспективою подальших досліджень є проблематика та вдосконалення Статті 116 КК України, яку слід доповнити ч. 2 у такій редакції: «Вбивство двох чи більше осіб, вчинене в стані сильного душевного хвилювання – карається ...». Ця норма підлягала б застосуванню у тих випадках, коли причиною виникнення стану сильного душевного хвилювання була протиправна поведінка двох чи більше осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 02 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. (із змінами і доповненнями станом на 28.03.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
4. Авраменко О. В. Врахування стану сильного душевного хвилювання при конструюванні санкції ст.ст. 116, 123 КК України / О. В. Авраменко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 237–250.
5. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Баулін Ю В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
6. Єгорова В. О. Визначення часових меж життя людини: кримінально-правові аспекти / В. О. Єгорова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2007. – № 1. – С. 162–170.
7. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості : наказ МОЗ України № 179 від 29.03.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – С. 352-254.
8. Інструкція про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини // Затв.наказом МОЗ України від 23.09.2013р., № 821 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>
9. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге. – К.: Атіка, 2002. – 640 с.
10. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. / За заг. ред. О.М. Литвинова. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 9-е вид., доп. і перероблене / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
12. Організація розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / [А. Ф. Волобуєв та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 567 с.